

Скриль С.А.

Політичні процеси в державах Центральної та Східної Європи в умовах європейської інтеграції

Досліджуються процеси трансформації на постсоціалістичному просторі, загальні та специфічні риси його прояву в різних країнах: «ефективна та успішна демократизація» (Литва, Латвія, Естонія, Чехія, Словаччина, Польща, Угорщина), «сегментарна демократія» (Грузія, Молдова, Україна), «консолідована автократія» (Білорусь, Росія, Туркменістан, Таджикистан, Узбекистан).

Ключові слова: європейський політичний простір, інтеграція, політична трансформація, політична система, державне управління, демократизація, сегментарна демократія, консолідована автократія.

Исследуются процессы трансформации на постсоциалистическом пространстве, общие и специфические черты их проявления в разных странах: «эффективная и успешная демократизация» (Литва, Латвия, Эстония, Чехия, Словакия, Польша, Венгрия), «сегментарная демократия» (Грузия, Молдова, Украина), «консолидиро-

ванная автократия» (Беларусь, Россия, Туркменистан, Таджикистан, Узбекистан).

Ключевые слова: европейское политическое пространство, интеграция, политическая трансформация, политическая система, государственное управление, демократизация, сегментарная демократия, консолидированная автократия.

The processes of transformation are investigated on post-socialist space, general and specific lines of their display in different countries are "effective and successful democratization" (Lithuania, Latvia, Estonia, Czech, Slovakia, Poland, Hungary), "segmental democracy" (Georgia, Moldova, Ukraine), "consolidated autocracy" (Belarus, Russia, Turkmenistan, Tajikistan, Uzbekistan).

Key words: European political space, integration, political transformation, political system, state administration, democratization, segmental democracy, consolidated autocracy.

УДК 316. 652

Скриль С.А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри
загальноюридичних дисциплін
Херсонського економічно-правового
інституту

Початок реформування політичних систем в колишніх країнах «соціалістичного табору» пов'язаний з більш-менш м'яким поваленням комуністичних режимів наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Майже 30 держав Центральної, Східної Європи та Азії у цей період часу стали на шлях демократичного транзиту. Більш ніж за двадцять років суспільних перетворень посткомуністичні країни досягли різних результатів: від «ефективної та успішної демократизації» (Литва, Латвія, Естонія, Чехія, Словаччина, Польща, Угорщина), «сегментарної демократії» (Грузія, Молдова, Україна) до «консолідованої автократії» (Білорусь, Росія, Туркменістан, Таджикистан, Узбекистан).

Слід зазначити, що майже всі держави, які досягли найбільших успіхів на шляху демократизації політичних систем, лібералізації національних економік, формувались в межах локальної європейської (як частини Західної) цивілізації. Саме цивілізаційний фактор необхідно визначити як первинну та базову умову успішної демократизації політичної системи.

Проблематика політичних трансформацій на постсоціалістичному просторі розглядалась, зокрема, у працях З. Бжезинського, С. Ліпсета, С. Хантингтона, М. Ільїна, І. Кудряшової, А. Мельвіля, М. Миронюка, Д. Стукала та інших. Питання формування сучасних політичних просторів, що мають певні спільні риси функціонування політичних систем та сповідають єдині геополітичні цілі, досліджувались П. Андерсоном, Н. Бреннером, П. Бурдьє та іншими.

Актуальність дослідження оновлення політичних інститутів в державах Східної Європи наприкінці ХХ

століття та в період набуття ними повноправного членства в ЄС полягає в необхідності використання досвіду цих країн при проведенні комплексних політичних реформ в Україні, яка на теперішній час значно відстала від колишніх членів «соціалістичного табору» в процесах демократизації політичної системи. Адже саме демократизація політичної системи є однією з передумов майбутньої інтеграції України в Європейське співтовариство. Поетапне розширення Європейського Союзу об'єктивно приводить до трансформації «європейського простору» – до зміни орієнтирів політичного, соціально-економічного та ідеологічного розвитку держав Співтовариства. Політичні системи країн Європи стають все більш відкритими для впливу інститутів Європейського Союзу та менш самостійними. Фактично національні конституційні норми держав-учасниць ЄС трансформуються у напрямі адаптації до вимог первинного, вторинного права Співтовариства, а також до прецедентної практики Суду ЄС та Європейського суду з прав людини. Важливим орієнтиром розвитку нормативної основи функціонування політичних систем держав-учасниць ЄС виступають Копенгагенські критерії вступу в Співтовариство. До них належать: стабільність установ, які гарантують демократію, верховенство права, право людини на повагу і захист меншин, існування діючої ринкової економіки. Набуття чинності Лісабонського договору у 2009 році ще більшою мірою потребує прийняття державами Європейського Союзу єдиних стандартів політичного розвитку.

Об'єктом статті є політичні процеси у посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть.

Основне завдання – виявити спільні риси демократичного транзиту та зовнішньої політики у державах колишнього соціалістичного табору Центрально-Східноєвропейського регіону.

Як зазначає Д. Златопольських, в умовах розширення Європейського Союзу на схід спільним для всіх країн регіону виступає прискорення процесу трансформації влади із національної держави у транснаціональні мегаструктури, політичні центри та наднаціональні органи [1, с. 7].

На трансформацію політичних систем держав ЦСЄ впливають процеси глобалізації та регіоналізації. У науковому співтоваристві не існує єдиної точки зору на причини глобалізації. Економісти стверджують, що глобалізація є результатом транснаціоналізації фінансових ринків. Культурологи вважають, що глобалізація пов'язана з вестернізацією культури. На думку політологів, її причиною є експансія «демократичних цінностей» [2, с. 45]. Незаперечним є лише визнання глобалізації об'єктивним процесом, що має системний характер та охоплює всі сфери суспільного життя. В результаті глобалізації світ стає більш пов'язаним і більш залежним від усіх його суб'єктів. У політиці глобалізація полягає в послабленні національних держав, трансформації їх політичних систем у напрямі уніфікації політичних режимів, формуванні єдиних стандартів функціонування інститутів політичних систем, тотальній імплементації норм міжнародного права у національні правові системи.

Так, на думку С. Наумкіної, глобалізація – якісно самостійна, складна система явищ і відносин, цілісна в своїй системності, але внутрішньо вельми суперечлива. Глобалізація (як глобальний процес) зачепила повної мірою лише такі галузі, як світові інформаційні мережі, банківсько-фінансова сфера, діяльність транснаціональних корпорацій, а в геополітичному плані обмежилась ареалом найбільш розвинутих країн. Становленню транснаціональних політичних, економічних і культурних просторів сьогодні протистоять міцні центробіжні тенденції [3, с. 128].

Ще однією із сучасних тенденцій розвитку держав є регіоналізація, сутність якої полягає в переміщенні центру прийняття політичних рішень на рівень регіонів. Як наслідок, поглиблення демократизації суспільства, з одного боку, та посилення сепаратистських настроїв, з іншого боку. Історичний досвід свідчить про те, що політичні системи розвиваються у нелінійному форматі. Ключовим поняттям політичних змін в посткомуністичних державах є поняття демократичного транзиту – переходу від авторитаризму до демократії. Загальними для багатьох держав етапами демократичного транзиту

є такі. Перший – криза авторитарного режиму та його лібералізація. Криза диктатури може мати як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні причини. Ослаблення легітимності режиму або її втрата є важливою складовою політичної кризи. Зниження легітимності відбувається не тільки на рівні широких верств населення, але й на рівні еліт. На цьому етапі формується відкрита опозиція режиму, що призводить до створення конкурентного політичного середовища. Другий етап – встановлення демократії. Основним процесом на цьому етапі є інституціалізація демократичних механізмів державної влади. Важливе значення набуває процедура розробки конституції та прийняття нового виборчого законодавства. Невід'ємною складовою демократизації влади виступає вибудовування ефективного механізму «стримувань і противаг». Нарешті, завершальним етапом легітимації нової політичної системи є реалізація принципу верховенства права у діяльності всіх політичних інститутів. Демократичним інструментом і одночасно гарантією такої реалізації є функціонування незалежної судової влади, яка забезпечує втілення міжнародних стандартів у галузі прав людини в конституційну (на рівні конституційної юстиції), адміністративну (на рівні адміністративної юстиції) та правоохоронну (судами загальної юрисдикції) практику.

Як зазначають Ф. Шміттер і Т. Карл, демократичний транзит може здійснюватися чотирма шляхами: 1) «нав'язаний перехід»; 2) «пактований перехід»; 3) «реформістський»; 4) «революційний» [3, с. 13].

Для держав Вишеградської групи характерним є «реформістський» перехід, який передбачає не тільки активність політичних еліт, але й широку включеність в політичні процеси різних верств населення. Крім того, трансформація політичних систем у Польщі, Чехії, Словаччині, Угорщині супроводжувалась глибоким реформуванням адміністративно-територіального устрою, що привело до створення ефективної моделі децентралізованої держави та утвердження територіальної громади як самостійного політичного актора.

Аналіз тенденцій трансформації конституційного законодавства в державах Центральної та Східної Європи дає змогу зробити висновок про домінування двох моделей реформування – моделей реконструкції та демонтажу. Реконструкція передбачає звільнення конституційних норм від фіктивності, наповнення їх реальним змістом, що відображає фактичні суспільні відносини, а також ефективними механізмами реалізації. Демонтаж, у свою чергу, передбачає максимально можливу відмову від конституційних доктрин комуністичного минулого та формування нових політичних інститутів. Це процес швидкої заміни конституцій

і тривалої адаптації до оновлених «правил гри» у політичній сфері. У моделі реконструкції адаптація направлена не на пристосування інституційної системи до нових конституційних норм, а, навпаки, на законодавче утвердження існуючих політичних практик. Результатом трансформації в обох варіантах є розробка нового конституційного законодавства, що відповідає потребам демократичного суспільства, але більш ефективним є шлях демонтажу [5, с. 36].

Для держав Вишеградської групи слід виділити також спільні риси партійного будівництва. Більшість політичних партій у країнах Центральної та Східної Європи вирізняє відносно низька ідеологізація при помітному відчуженні громадян від політичних процесів, що створює певні загрози демократичної деформації.

Ще однією спільною рисою політичних трансформацій у державах Центральної та Східної Європи є зовнішньополітична стратегія, яка дає підстави вважати ці країни окремим єдиним політичним простором в межах Європейського Союзу. Як зазначає С. Голунов, формування єдиної Європи, процеси глобалізації в сучасному світі повністю змінили погляди на простір та територію. З'ясувалось, що на одній території можуть функціонувати різні рівні управління. Дослідники європейської інтеграції нараховують декілька таких політичних просторів в межах Європейського Союзу [6]. Регіон слід розглядати як єдиний цілісний простір, однорідний за певними критеріями та такий, що відрізняється від інших політичних просторів саме за цими критеріями [7, с. 36].

Досліджуючи особливості єдиної зовнішньополітичної стратегії держав Вишеградської групи, необхідно виділити чотири етапи розвитку зовнішньої політики посткомуністичних держав Центральної та Східної Європи. Перший етап охоплює події трансформації зовнішньополітичного курсу в умовах зламу системи «реального соціалізму». Характерною ознакою цього етапу стала ідеологізація зовнішньополітичних цінностей. Другий етап пов'язаний з утвердженням посткомуністичних держав регіону як самостійних учасників мирової політики. На третьому етапі, що характеризується інтенсифікацією зусиль з євроатлантичної інтеграції, ідеологічний вплив на зовнішньополітичний курс держав Центральної та Східної Європи почав слабшати, більш популярними стали ідеї прагматизму в умовах економічного зростання. Цей етап завершився вступом держав Вишеградської групи до Європейського Союзу у 2004 році. Четвертий етап слід розглядати як спробу створити самостійний «політичний формат» в межах ЄС.

Аналізуючи тенденції та зміст демократичного транзиту у державах Балтії, необхідно визначити

нормативну основу політичної трансформації, а саме конституційні засади реформування політичних систем у цих країнах. На теренах колишнього СРСР саме прибалтійські республіки першими розпочали шлях до цінностей «західного світу». Такий вибір має глибокі історичні та цивілізаційні коріння. Прийняття у цих країнах новітніх, європейських за змістом конституцій (окрім Латвії, в якій поетапно модернізувались окремі положення Конституції 1922 року) стало передумовою швидкої та ефективної перебудови політичних систем.

Важливо підкреслити, що демократичні реформи у прибалтійських державах отримали масову соціально-психологічну підтримку різних верств населення. Отже, у суспільстві сформувалась правосвідомість соціальної згоди, яка виступила «рушійною енергетикою» трансформаційних політичних процесів. За таких умов конституційні норми мають ознаки реальної, а не фіктивної (як, наприклад, в Україні та Російській Федерації) конституції. Слід зазначити, що вже на початку 90-х років минулого сторіччя у прибалтійських країнах сформувався полікратичний тип форми держави, головними ознаками якого є «м'який» поділ державної влади (характерний для змішаних та парламентських республік), домінування інтересів середнього класу у розробці моделей політичної та економічної систем, багатопартійність, ефективні механізми захисту прав і свобод людини.

Наприкінці ХХ сторіччя прибалтійські країни – Латвія, Литва та Естонія – створили самостійний, окремий від інших держав колишнього СРСР, єдиний політичний простір. Серед особливостей такого простору слід назвати спільність геополітичних інтересів, пов'язаних із вступом у Європейський Союз і Північноатлантичний Альянс та максимальним відокремленням від будь-яких політичних, економічних, військових союзів, що створюються державами колишнього СРСР.

У 2004 році прибалтійські держави стали повноправними учасниками Європейського Союзу, що вплинуло на певну трансформацію політичних і правових систем цих країн у напрямі уніфікації політичних інститутів та нормативно-правових актів до європейських стандартів. Із вступом до ЄС Латвія, Литва та Естонія стали частиною європейського правового простору, котрий слід розглядати як середовище, в якому за допомогою правових інструментів формується самостійна наднаціональна правова система. Водночас держави, які функціонують в європейському правовому просторі, мають поділяти всю сукупність демократичних цінностей, що сприятиме виробленню різноманітних форм їх взаємодії, дасть змогу зберегти все позитивне, що було досягнуто під час виро-

блення правових форм співробітництва держав Європи [8, с. 143].

Якщо звернутись до аналізу демократичного транзиту у державах Центральної та Східної Європи (Угорщини, Словаччини, Чехії, Польщі, Литви, Латвії, Естонії), можна окреслити певні спільні особливості. По-перше, передумовою ефективності політичних реформ у вказаних країнах стало синхронне проведення економічних, ринкових за змістом, реформ. По-друге, соціальною основою (ною політичною елітою) економічної системи виступив середній клас, який став рушійною силою формування політичної системи. У сфері конституційно-правового регулювання були здійснені зміни в напрямі нормативної формалізації демократичних принципів функціонування суспільства. Як наслідок, у державах ефективно викоринюється корупція, контроль за виконавчою владою здійснює незалежний суд, у суспільстві утверджуються правові за своїми принципами закони. Тобто існує певний алгоритм результативності політичних реформ при переході держав від авторитаризму до демократії.

Логічний ряд трансформацій виглядає таким чином: стабільна ринкова економіка – нова політична еліта (середній клас) – демократизація

державних інститутів – створення незалежного суду – утвердження у суспільстві верховенства права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нові конституції країн Східної Європи та Азії : Збірник конституцій / за ред. Д. Златопольських. – К., 1996 – 506 с.
2. Дергачев В. Глобалистика / В. Дергачев. – М. : Наука, 2005. – 430 с.
3. Наумкіна С. Глобалізація: тенденції інтеграції, універсалізації та поляризації сучасного світу / С. Наумкіна, Ю. Ткачук // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С. 121–128.
4. Карл Т. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы / Т. Карл, Ф. Шмиттер // Полис. – 2004. – № 4. – С. 6–26.
5. Китинг М. Новый регионализм в Европе / М. Китинг // Логос. – 2003. – № 6. – С. 18–27.
6. Голунов С. Транснациональные политические пространства: факторы и уроки развития / С. Голунов // МЭиМО. – 2011. – № 5. – С. 34–45.
7. Стрежнева М. Структурирование политического пространства в Европейском Союзе / М. Стрежнева // МЭиМО. – 2009. – № 12. – С. 21–33.
8. Шпакович О. Роль европейских институций у розвитку європейського права / О. Шпакович // Право України. – 2011. – № 5 – С. 142–147.